

ПРИВРЕДНО-ГЕОГРАФСКА КАРАКТЕРИСТИКА СВЕТОЗАРЕВА

ПРИВРЕДНО-ГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ

Положај града. Светозарево, раније Јагодина, лежи у долини Велике Мораве и то у северном делу горњо-моравске односно параћинско-светозаревске котлине. (1) Светозарево је управо на оном месту где долине Југомира и Велице избијају у поменути котлину.

Светозарево лежи на главној артерији Балканског Полуострва — моравско-вардарском путу. Пре него што је саграђена железница, цариградски друм, обилазећи Багрданску Клисуру, избијао је код Светозарева у моравску долину. Светозарево је тада било једна од станица на поменутом друму којим се кретао каравански и колски саобраћај.

Поред овог главног пута меридијанског правца, Светозарево је пизом попречних путева везало са својом околином. Један пут води према сз, преко Горњег Штипља ка Црном Врху, други према јз долином Велице, преко Слатине, и трећи долином Југомира према ј. Остали путеви везују Светозарево са облашћу на десној страни Мораве. Од свих ових путева најважнији су они што воде долинама Југомира и Велице, јер су они условили гравитацију Левча ка Светозареву.

Положај на додиру споредних долина са главном моравском, дуж које се креће значајан саобраћај, утицао је да се Светозарево врло рано развило као градско насеље. Услед тога је саобраћајни момент имао велику улогу у постанку и развоју овог града.

Баякио је истакнути и то да сливови Југомира и Велице чине издвојену област. Она је на з. ограничена гребенима Црног Врха, Гледичких Планина, на ј. развођем између Велице и Западне Мораве и на јп. Јухором. Цео тај басен је нападнут према моравској долини и упућен на њу. Светозарево, које лежи на периферном делу те области, на месту где се она везује за моравску долину, је њен једини центар.

Од значаја је и топографски положај Светозарева. Оно лежи на реци Велици, у подножју Вурђевог Брда. Област

положај је утицао да се Светозарево јавило првобитно као земљорадничко насеље.

Не зна се тачно кад је Светозарево постало. По темељима неких грађевина сматра се да оно потиче још из римског доба. У средњовековним споменицима оно се ретко помиње и то под именом Јагодина. Много се чешће наводи у турско доба и то у путописима оних странаца, који су кроз Светозарево пролазили идући цариградским друмом. (2, 805) У то доба Светозарево је већ варош и знатно саобраћајно средиште.

Светозарево није одмах постало на свом данашњем месту него нешто северније. У току развоја оно се постепено померало ка југу док није заузело данашњи положај. (1) Ово премештање је било изазвано влажношћу земљишта: старо насеље је лежало на влажном земљишту, ближе Морави, тј. заузимало ниску раван између железничке станице и села Рибара. (3, 13).

Околна града. Како се Светозарево налази на главној саобраћајној артерији Балканског Полуострва то је релативно велика околна област на њега упућена.

Саобраћајна сфера овог града одређена је углавном рељефом. На са њена граница се покљала са гребеном Црног Врха, на з води гребеном Баљковачке Косе, даље развојем између Лугомира и Лепенице до Гледићских Планина и овим планинама на з и јз, док јужну границу чини развоје између притока Велике и Западне Мораве. Јухор је источна граница, док би североисточну требало да претставља Велика Морава. Али то није случај. Мост на Морави, код села Глоговица, и добри путеви према Свилајци и Деспотовцу померили су границу све до Ресаве, захватајући ресавске угљене басене Војник и Бељајку.

Постојање овако простране области, која чини везану целину, такође је било од утицаја да се појави градско насеље као економски центар. Како је пак било потребно да се извозе производи те плодне области, то се њен економски центар јавио на периферији, на месту где се она везује за моравску долину. Тако је Светозарево постало посредник између своје околине и других области које су се од ње привредно разликовале.

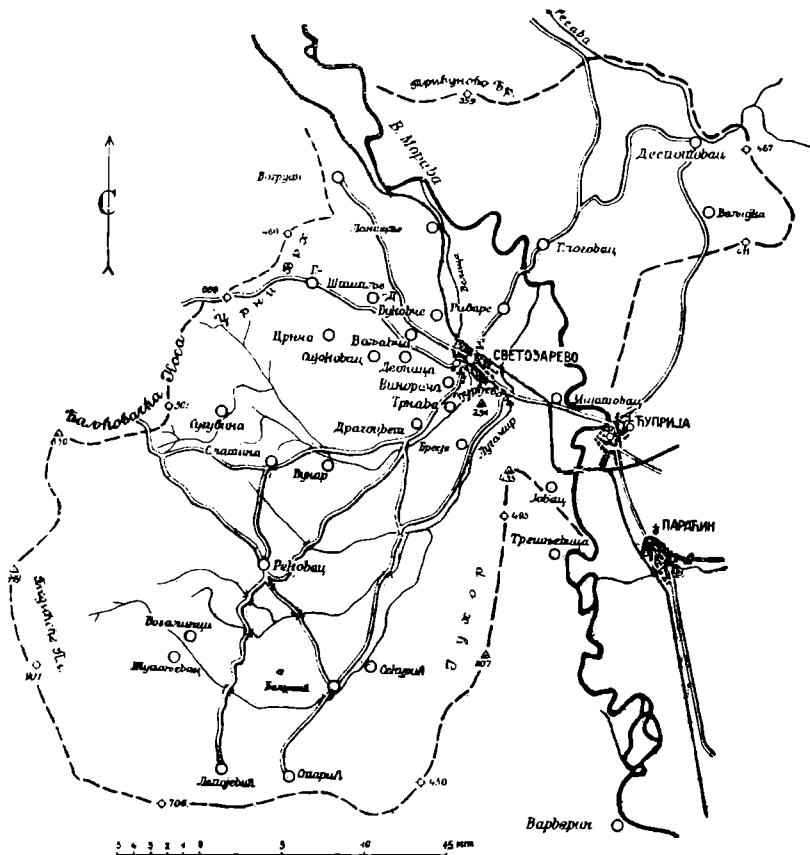
За привредни развој ове области биле су од значаја нарочито њене природне особине.

Ниска област у сливу Белице и Лугомира, састављена је од неогенских глина, пескова и пешчара, а окружена масивима Црног Врха, Гледићских Планина и Јухора. Десно од Мораве је такође ниска област, ограничена масивом Багрданске Клисури; а састављена од језерских седимената плиоценске старости.

Тле на левој страни Мораве (у сливу Белице и Лугомира) претстављено је смоницом, гајњачом и алувијумом, а на десној страни смоницом, подзолном и пескушом. Алувијум је влажан и засејан обично кукурузом, а пескуша роди само

кад има кише. (4, VIII 146, 5) У вишим деловима Јевча земља је измешана с каменом и ретка, а у нижим се налази нанос и смоница.

Морава, Лугомир и Белица су најважнији хидрографски објекти овог краја. Белица и Лугомир скоро редовно лети пресуше, те се не могу искористити за наводњавање. Услед тога немају већег значаја за привреду. Морава с пролећа често плави усеве и наноси штету. Иначе је њена равна влажна

Ск. 1. Саобраћајна сфера Светозарева

и погодна за културе, које за време сушног лета треба наводњавати.

Климатски услови су доста повољни за привреду ове области. Област је окружена средњом годишњом изотермом од 12° ; јануарске температуре су више од 0° , а јулске се крећу око 23° . Средња температура за вегетациони период износи око $16,5$. Годишња количина воденог талога је просечно 600

мм., са максимумом у мају и јуну, месецима најповољнијим за клијање. (6, 158, 159) Од ветрова је најважнија кошава.

У оваквим природним условима развила се привреда. Али се поједини делови околине Светозарева привредно разликују: Поморавље и раван око Белице су претежно житарски крај, док је Левач сточарско-воћарски.

У области беличког среза, који има 26 644 ха обрадивог земљишта, било је 1949 год. под житима 20 574 ха. Од тога највећи део (11 626 ха) отпада на кукуруз, док жита иду овим редом:

пшеница	7,786	ха г
овас	539	„ п
раж	334	„ с
пиварски јечам	181	„ и
јечам	108	„ т

Велика производња кукуруза омогућила је гајење свиња. 1947 год. у области беличког среза гајено је око 15 225 комада свиња и то углавном „моравки“, које дају по 130 до 150 кгр, меса и сланине. Производња кукуруза и гајење свиња били су основ за појаву кланичне индустрије.

Овако велика производња жита, која су уз то особите калквоће, била је један од узрока да се у граду развије млинска индустрија.

Влажност моравске равни омогућила је гајење повртарских култура. Под поврћем је 1949 год. било 1 957 ха. Најизразитија баштованска села су Драгоцвет и Буковче. Индустриске културе захватају 1 696 ха. Од њих је највише шећерне репе (747 ха). Под пиварским јечмом је 1947 год. било свега 70 ха што указује на знатно повећање производње. Производњи пиварског јечма требало би посветити више пажње, јер су услови за његово гајење веома повољни.

Под воћњацима је у беличком срезу 2 703 ха, а под виноградима 1 589 ха. Највише воћа даје село Мајур.

Док белички срез даје највише жита и сировине за млинску, пиварску а посредно —гајењем свиња — и за кланичну индустрију, догле је Левач претежно воћарско-сточарски крај. Овакав карактер Левча је нарочито изразит у његовим планинским селима. Иначе у нижим деловима Левча преовлађује такође земљорадња. Воћарска су села у Левчу: Сибница, Богалинци, Жупањевац, Опарић, Драгово, Каленић, Превешт, Риљац, Лепојевић и Пољна. (4, VIII 139). Највише се гаје шљиве, јабуке и крушке. Велика производња воћа послужила је као основа за индустрију конзервирања воћа.

Област десно од Мораве такође је знатним делом упућена на Светозарево. То је прво моравска раван и један део деспотовачког среза одакле се у Светозарево довозе вуна и стока. Значајно је да се у овом крају добија угаљ (у Војнику, Бе-

љајки и Миливи) који се довози у Светозарево као погонска снага за индустрију.

Овај део Поморавља који обухвата Остриковац, Јован, Трешњевуцу и др. претставља виноградарску област. Гравитација овог дела ка Светозареву није имала неког већег утицаја на градску привреду.

Привредно-географске особине околине Светозарева јесу од врло великог значаја за привредно-географски карактер и значај самог града. Само су се овај карактер и значај током времена мењали.

Утицаји човека. Поред положаја и привредних прилика околине за привредну карактеристику Светозарева су од значаја и утицаји човека.

Ти су утицаји нарочито јасни у организацији привредног живота. Она се током времена мењала и прошла кроз феудалну и капиталистичку фазу, а сада је ушла у социјалистичку. Свако од свих експномско-друштвених уређења оставило је трага на привредном животу Светозарева.

У феудално, турско доба, спахије су били власници земље а кметови су је обрађивали. После ослобођења земља прелази у својину сељака, а Светозарево постаје трговачко и занатско средиште. Капитал добија утицаја најпре у трговини а затим у индустрији. У почетку су многи ситнији трговци извозили свиње, али се мало по мало извоз централисао и ишао само преко руку власника кланице. Приватним капиталом су покренута и нека индустријска предузећа. Сва та индустрија радила је махом према потребама тржишта, а није имала у раду никаквог плана. Тако је на пр. ливница производила само оно што је у датом тренутку највише тражено. Крупнији капитал потискивао је ситнији. За то је најбољи пример фабрике стакла у Светозареву. Ова фабрика је, поред других разлога, морала да прекине свој рад услед тога што није имала довољно капитала. Страни капитал је такође продро и преузео пиварску индустрију, а осетио се и у другим гранама индустрије.

После Другог светског рата социјалистички систем донео нов правец привреди. Најкарактеристичнију промену претставља увођење планске привреде. По њој Светозарево треба да постане значајно индустријско средиште. Али велике промене настају и у земљорадњи и трговини. Задружни начин обрађивања земље све се више развија на рачун индивидуалног и већ 1948 год. било је 1 289 ха пољопривредне површине својина задруга. У трговини се место приватних радњи данас срећу такође задружне и државне.

Али се утицаји човека виде и у другим областима. Тако је радом човека саобраћајна сфера Светозарева проширена. Морава, која чини препреку, савладана је подизањем моста код Глоговца. За турско доба, као и после ослобођења, цариградским друмом се кретао каравански и колски саобраћај. Пут од Београда до Светозарева, у турско доба, трајао је че-

тири дана. 1827 год. тим је друмом ишла пошта из Беча за Цариград и он се тада поправљао. (1) После тога путници, који су из Београда полазили лађом до Смедерева, за дан су могли стићи до Светозарева. На тај начин је оживела трговина. 1884 године ушла је у саобраћај и железница, која је знатно потстакла развој трговине и индустрије.

Ово побољшање саобраћајних веза омогућило је продирање савремене европске културе. Под њеним утицајем измењен је начин живота и јавиле су се нове потребе. Кад је Пирх 1829 године био у Јагодини морали су му из школе донети сто и столицу, пошто их по кућама тада није било. (13, 125) Село већ није могло да подмирује своје потребе само, него је у већини случајева било упућено на трг. Продирање нових, савремених потреба изазвало је губљење старих и појаву нових заната у Светозареву.

Светозарево је 1886 године имало 4 424 становника. Изградњом железнице и развојем привредног живота оно је постало привлачно место за околна сеоска насеља. Земљорадници притичу у град али, одајући се трговини и занатима, не напуштају земљорадњу. Ово је двојачко деловало на привреду града. Повећао се број трговаца и занатлија и истовремено оживела и земљорадња. 1931 године Светозарево је имало 6 912 становника. Индустрија је исто тако утицала на повећање становника, јер јој је била потребна радна снага. Данас Светозарево има 10 007 становника. Са развојем индустрије овај број ће се знатно повећати.

Али је становништво не само бројем него и навикама утицало на развој привреде. Долазећи са разних страна, досељеници су доносили навике за одређене врсте занимања. Досељеници у Светозареву махом су из Поморавља, Левча и Темнића. Настанивши се у Светозареву они нису напуштали ранији начин живота — земљорадњу и сточарство — само су примали и нова занимања. Тако су Левчани обично постајали трговци извозници и извозили из Левча стоку и воће, нарочито шљиве. Сличан је случај и са досељеницима из Темнића. Досељеници с југа доносили су такође своје навике. Тако су ћерамичије били махом досељеници с југа. И у цигларској индустрији има запослених досељеника из околине Лесковца, Власотинаца, Пирота и Врања, само је ово досељавање више привременог карактера.

Најзад, треба истаћи и административну улогу Светозарева. Оно је постало управно средиште одмах после ослобођења Србије и било окружно место за белички, левачки и темнићски срез. Светозарево је данас среско место. Ова улога је такође од значаја за његов развој.

ПРИВРЕДНО-ГЕОГРАФСКЕ ОСОБИНЕ ГРАДА

Ранија привредно-географска улога. Ранији привредни живот Светозарева умногом се разликује од данашњег. У доба

средњевековне државе Светозарево је било веће село са претежно земљорадничким карактером. У турско доба моравска долина, као веома проходна, била је опустела и српско становништво у Светозареву било је сведено на минимум. Светозарево се и тада одржава и по неким путописцима је варош а по другима село.

Подаци из путописа, у којима се помиње Светозарево турског доба, указују да је његова тадашња главна улога била саобраћајна. Лежећи на цариградском друму у веома плодној околини, Светозарево је било станица, где су путници застajали ради преноћишта. У времену од 1553 до 1557 путници називају Светозарево лепом паланком. Тада је оно имало четири каравансераја и две дамије. Од становништва, како вели Герлах, било је више спахија и других војника а мало Срба хришћана. Светозарево је у то доба свакојакo било веће место јер је имало и турску школу. Околина је тада била мање обрађена но у средњем веку, јер је готово цела моравска долина била под шумом. Али је у непосредној околини била развијена култура пиринча. (3,8 и 11). Ову су културу пренели Турци којима је пиринач главна храна. Мочварно земљиште око Мораве пружало је повољне могућности за ту културу. Пиринач су гајиле спахије на својим баштинама које су заузимале атаре Рибара, Ракитова, Праћине, Мијатовца, Трнаве, Винораче, Деонице, Вољавча, Буковча и Ланишта. (3,16) У околини Светозарева тога доба било је развијено и виноградарство. Герлах помиње да су винограде имали Мађари у три села близу Светозарева. (7,52)

У следећем столећу Светозарево је опало, али је ипак остало стратeгиски важно место око кога су се водиле борбе у аустриско-турском рату.

Светозарево је тада било и трговачко средиште. Путници, који су у њему ноћивали, куповали су у њему храну за себе и стоку и тако се јавила трговина. У вези са начином саобраћаја у Светозареву су се оправљала кола и самари и поткивали коњи те су били развијени занати коларски, самардски, поткивачки и други.

После ослобођења Србије Светозарево постаје средиште јагодинског округа. Оно тиме поред саобраћајне и трговачко-занатске улоге добија и административну што даје потстрeка за даљи развој. Област око Светозарева је тада већ боље обрађена. (8,125) На северу и западу од Светозарева се налазе виногради, нарочито на Бурђевом Брду, а око града живе и ливаде. За владе кнеза Милоша јагодински округ је први, поред шабачког, који почиње гајити пшеницу. Исто тако Јагодина тога доба је чувена по вину. (9,3) Али овде има и 200 дућана „које трговачки које мајсторски“ (8,126) односно 1836 год. Јагодина има око 339 занатлија. (9,290)

По каснијим описима Светозарево, мада је окружна варош, не оставља тај утисак. Пuteви су веома лоши. Сам град је прилично мртав и оно живи само за пијачних дана, када се

тако много стоке дотера на пијацу да улице нису проходне. Светозарево је 1904 године већ много живље, земљорадња у њему опада, али је трговина стоком и даље развијена. (10,614) Грађењем железнице саобраћајна улога Јагодине се појачава, а у вези с њом оживљава и трговина, јер превоз постаје јефтинији и бржи.

Нов моменат у привредном развоју Јагодине настаје са појавом индустрије, у којој се прерађују локалне сировине. На тај начин од трговачко-занатског средишта, какво је Јагодина дотада била, она постаје све више мањи индустријски центар. Данас, међутим, индустријски развој узима све више маха тако да ће индустрија постати најзначајнији елеменат у привреди Светозарева.

Привредно-географска карактеристика најбоље се може уочити посматрањем појединих привредних грана у самом граду.

Земљорадња. У Светозареву је знатан део становништва живео од земљорадње. У 1876 год. 91,68% становника били су земљорадници. (11,209) Затим се прилике нагло мењају. Са увођењем железничког саобраћаја Јагодина је постала важно саобраћајно средиште и у њој су се све више развијали трговина и занати. Већ 1891 г. Јагодина је имала више занатлија и трговаца него земљорадника. 1904 године земљорадњом се у Јагодини бави свега 215 становника. (10,614) Око 1920 године настаје јачи прилив земљорадничког становништва. Долазећи у град, земљорадници су постајали трговци и занатлије, али су поред тога обрађивали и земљу. Но они су се постепено све више одвајали од земљорадње тако да је сада број земљорадника сведег на минимум — свега има 88 породица — док је у суседним варошима (Свилајнцу, Параћину и Ђурђеву) њихов број знатно већи.

Главне гране пољопривреде су биле, а и сада су, баштованство и виноградарство. До 1912 године у Светозареву је било напредно баштованство. Баште су биле према Пањевцима и Рибарима. Баштовани су своју робу продавали разносећи је по граду колима за разлику од сељака који су своје производе доносили на трг. Од 1912 године баштована је много мање, тако да се грађани Светозарева данас снабдевају поврћем из Параћина. Опадање баштованства настало је после поплаве, а изазвано је било и близином Параћина, који се истиче као велики баштовански центар. Ова привредна грана данас у Светозареву поново оживљава. Земљиште, где су биле баште, данас претставља државно пољопривредно добро. Оно је велико 340 ха. Задатак је тог добра да градско становништво снабдева поврћем. Поред тога на њему се производе жита и индустријске биљке, а сада се организује и гајење стоке.

На Ђурђевом Брду, недалеко од Светозарева, развијено је виноградарство. Готово сваки трговац и занатлија има тамо свој виноград и даје га ради обраде напола. Власници имају у винограду мале виле у којима летују. Јагодина је била чу-

вена по вину већ после ослобођења Србије. Данас је основна винарска задруга која производи добра вина и гроздје и извози их у иностранство.

Трговина. Трг се раније одржавао у Светозареву само суботом, а сада се одржава двапут недељно, средом и суботом. Тада се у град слегну Поморавци, Левчани, Темнићани, сељаци из Белице и Ресавци.

Из Левча су се на трг доносили: оvas, пшеница, кукуруз и нарочито воће (крупке, јабуке и шљиве). Шљиве су докопене свеже и сушене. Сушење шљива вршило се у Бунару и Сугубини. Даље су се из ове области довозили вино и ракија и дотеривала стока. Ове исте производе Левчани доносе и данас. При томе, као и раније, долазе путевима беличким и лугомирским.

Из Поморавља су на трг довожени жита, бостан и повртарски производи и то нарочито из Драгоцвета, Мајура, Лоћике, Вуковча, Сиокова и Деонице.

Ресавци су износили на трг креч, стоку и сточне производе, а нарочито вуну. Поред тога раније су догонили и утаљ из деспотовачких рудника.

Стари трг је био на месту где је данас сквер. На трг су се догонили производи колима. Знатан део производа откупљивали су на тргу извозници и извозили, јер је Светозарево било знатно извозничко место, нарочито за извоз воћа и свиња. До 1897 год. трговци су имали оборе и у њима гојили свиње за извоз. (4, VIII, 146) Зна се да је било двадесет таквих обора. Међутим, после свињске куге 1897 год., извозници престају да гаје свиње и само их откупљују и извозе. Пре грађења железнице свиње су теране, преко Сараораца, до Смедерева где су товарене на бродове и извожене у Пепту и Беч. У оба ова места је извожено и воће, док је живина извожена у Италију. За време царинског рата са Аустријом, почетком 20 -века, извозна трговина је променила правац и упућена је, преко Солуна, највише за Француску.

У прво време свиње су извожене живе. Касније, после оснивања кланице, почиње извоз прерађевина. Кланица изазива и извоз живине, јаја и перја. Перја је извожено годишње до 200 000 кгр.

Светозаревски трговци су откупљивали производе и на околним тржиштима. Тако су они били истовремено извозници производа и из околине Рековца. Отуда су се највише извозили шљиве, суве и свеже, затим јабуке, пекмез и др.

За трговину Светозарева били су значајни и вапари. Они су одржавани три пута годишње (у мају, јулу и септембру). Тада се у Светозарево стицао свет чак из источне Орбије и Баната. Банаћани су нарочито откупљивали воће. На тим вапаријама, поред сељака из околине, продавали су своје производе и занатлије из града.

Из Јагодине је извозено годишње, према подацима за 1930 год.

пшенице	700—1000	вагона
јечма	200	"
кукуруза	1000	"
овса	20—30	"
свиња	5000	комада
волова	500	вагона
телаци	100	"
живине	150—200	"
крушака	190	"
јабука	20	"
шљива (у корпама)	200	"
перја	5	"

Из овога се види да је Светозарево било знатан извознички центар као и да је највише извозено жито и воће (4, VIII 139).

Али у Светозареву, као трговачком средишту, нису само откупљивани домаћи производи за извоз, већ су доношени и са стране како за локалне потребе тако и за препродају.

Као тржиште знатног дела Поморавља, Левча, већег дела деспотовачке области и северног Темнића, Светозарево је увозило потребне прерађевине. Увозна трговина је ишла преко великопродаваца и малошродаваца. Њихове су радње најпре биле мешовите тј. купац је у њима могао набавити све што му је било потребно, а касније почиње издавајање трговачких радњи по врстама робе. Овакве мешовите трговачке радње најдуже су се одржале у оном делу града који се звао Левач (по левачком друму који кроз њега пролази).

На тај начин је Јагодина била посредничко место између своје околине и Београда, одакле су довожене прерађевине, као посредник између појединих делова своје привредне сфере, који су се привредно разликовали. Велики број трговаца се бавио и увозом робе и извозом жита.

Увоз робе и извоз производа вршио се раније колима и караванима и то преко Београда, а делом и преко Смедерева (нарочито извоз свиња). У турско доба, тај је превоз вршен и шајкама по Морави.

За олакшање путовања на цариградском друму, кроз Србију, су биле подигнуте „мезулане“. Таква је мезулана постојала и у Јагодини. Она је била царска, а њено издржавање је падало на опште народни трошак. (9,35). На месту некадашње мезулане данас је нови трг.

После изградње железнице превоз робе постаје јефтинији и нарочито много оживљава извозна трговина која се постепено концентрише у руке неколицине извозника. У Јагодини је 1930 год. било 14 извозника за поједине врсте робе. (4, VIII 140).

Данас Светозарево претставља тржиште за 52 села односно 23 месна одбора са територије беличког среза. Откуп жита, шећерне репе, стоке и другог врши се преко Светозарева. Обим тог откупа показује таблица откупа за 1948 годину.

Врста робе	количина	јед. мера
пшенице	2 612	тона
кукуруза	1 952	"
остала жита	436	"
стоке	211 974	килограма
свиња	60 523	"
живине	3 726	"
јаја	379 060	комада
поврћа	90 183	килограма
воћа	1 495	тона

Откуп се врши преко откупних станица које постоје готово у сваком селу. Ове станице су везане за задруге. Задруге су спона која везује сељака за град тј. оне с једне стране откупују његове производе, а с друге стране му пружају потребне прерађевине. Поред задруга у селима, постоје срески магацини у граду који такође врше расподелу индустријских производа. Како је обавезни откуп везан за територију среза, не би се могло рећи да је Светозарево извозно место за Левач и деспотовачку област као што је раније било. Откуп из ових области врши се данас преко њихових среских места, Рековца и Деспотовца. Производе, ван обавезног откупа, сељаци из ових крајева и даље доносе у Светозарево. Као последица оваквог вршења откупа и стварања задруга јавља се деконцентрација у трговини.

Друга особина данашње трговине је у томе што у граду место великих и малих продаваца постоје 22 задружне и државне продавнице подељене према врсти робе.

Занатство. Веома значајна привредна грана јесте и занатство. Раније је Јагодина била једно од најзначајнијих занатских средишта у унутрашњости Србије. У вези са карминским и колским саобраћајем, у њој су били развијени коларски, самарциски и поткивачки занат. Поред ових, било је и других заната који су подмиривали потребе како градског тако и сеоског становништва.

У турско време Јагодина је била чувена по ножарима. (4, I 267) Они су радили ножеве нарочитог облика са корицима од говеђих рогова. Од старих заната био је развијен терзиски по коме је данашња Титова улица носила назив Терзиска Чаршија; у њој се налазило 12—15 терзиских радњи. У истој улици су биле и радње абација, обућара и самарција.

У Светозареву је бис и велики број папуџија, тако да се један део данашње Синђелићеве улице раније називао Папуџијска Чаршија. Они су израђивали само ковале и шиване папуче, док ципеле нису умели да праве. Остали део Синђелићеве улице се раније звао Калајџијска Чаршија. Затим је било мутавџија, салунџија, ужара и ћерамиџија. Ови последњи су ретко били мештани него већином печалбари, они су на рад долазили повремено и то из југоисточних крајева Србије.

Поред означених заната постојали су фијакеристи који су превозили путнике по граду, а пре увођења железничког саобраћаја и између места.

Оснивање нових заната почиње од ослобођења Србије. Први посиоци нових заната били су странци. Мало по мало они бивају потискивани домаћим занатлијама. Те нове занатлије су одлазиле у иностранство на учење и, враћајући се у родно место, оснивали радње. Такви су занати били монтерски, браварски, механичарски и други.

Поред свих заната, који почињу да продиру у све већој мери, одржавају се понеки и од старих, али њихов број бива из годину у годину све мањи.

Разграђавањем производње и развојем индустрије и железничког саобраћаја јављају се нове потребе, које условљавају појаву нових заната, док се стари губе. Такав је случај са ножарима. У 1928 год. њих је било у Светозареву свега четири а данас је само један.

Самарџије, ковачи и поткивачи такође нису више потребни у оноликом броју као што је то било за време караванског и колског саобраћаја. Али потреба за овим занатима постоји, пошто се попречним путевима одржава колски саобраћај, зато се ове занатлије сада јављају у мањем броју и то на улазима у град — на левачком и багрданском друму, на путу за Туприју и др., увек онде где пролазе сељаци из околних села довозећи робу на пијацу.

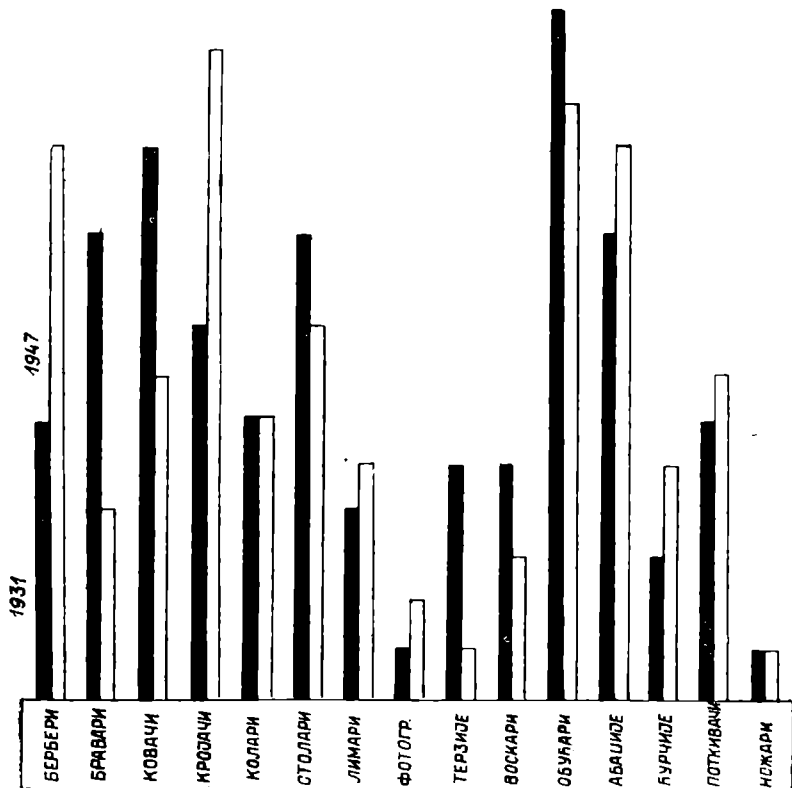
По броју занатлија у предратној Србији Светозарево су надмашивали само Београд и Шабац.

1949 године у Светозареву је било 294 занатлије. Опadaње заната бива из више разлога. Индустриска производња убрзава и појефтиније производњу и занатлије у том такмичењу тешко опстају. Индустрији су, даље, потребне занатлије као стручни радници и стога их она преузима. Индустрији су потребне и све веће количине сировина, па ма то ишло и на штету заната. То све повлачи за собом смањивање броја занатлија, а нарочито њихових ученика. Услед тога у Светозареву данас код приватних занатлија има свега 27 ученика.

Кад се посматрају врсте заната, види се да су се стари занати готово потпуно изгубили или се губе. Проматрајући стање заната од 1931 године до данас види се да је опадање изразито код старих заната. Најбољи пример за то су ножари по којима је Јагодина раније била чувена. Али опадање постоји и код оних заната где занатлија може послужити као

сгучан индустриски радник (бравар, ковач итд.). Супротно томе, бројно су порасле занатлије, које се баве обављањем „личних услуга“.

Новину у савременом занатству претстављају прерађивачке занатске задруге. Њихов број у Светозареву није тако велики. Према подацима од 1948 год. има их свега три — обу-

Сл. 2. — Број занатлија у 1931 и 1947 години. 1931 година претстављена је тамним а 1947 белим ступцима.

њарска, опанчарска и абациска. Стварање већег броја прерађивачких задруга био би пут којим би се питање занатства решило.

Домаћа радност. У самом граду није развијена домаћа радност, али је Светозарево имало значајну улогу у њеном стварању. Услед великог извоза воћа из Светозарева, јавило се и развило корпарство. Природни услови су такође били повољни. По мочварном тлу око Мораве има доста врбова прућа које даје материјал за израду корпи. Извоз воћа је, дакле, омогућио продају корпи и сељаци су почели правити корпе сваке врсте, нарочито црне за шљиве. Тако се корпарство раширило по свим оним селима, где је било прућа, и на

прављењу корпи радило је по 70 до 120 људи. Оно је нарочито развијено у Багрдану, Ланишту и Рибарима тј. у селима која леже ближе Морави, (4, I 188, IV 266) Ова домаћа радиност у Багрдану се преобразила у фабричку производњу и Багрдан је данас средиште корпарства.

Индустрија. Светозарево претставља знатан индустријски град и има услова за развој у том правцу.

Основе на којима почива данашња индустрија јесу: повољан саобраћај, близина ресавских рудника и велика производња кукуруза, свиња и јечма — сировина за најважније индустријске гране.

Од индустријских предузећа у Светозареву постоје: фабрика за конзервисање воћа; фабрика глицерина сада не ради. се подиже фабрика каблова. Сем тога, постоје и мања предузећа, као ливница, столарска радионица, три циглане и фабрика за конзервисање воћа, фабрика глицерина сада не ради.

Међу првим индустријским предузећима, која су се у Светозареву јавила истичу се пивара и фабрика стакла. Ова друга је подигнута око 1860 год. (4, II 279) Сировине су добављане из околине. Крај Горњег Штипља се налазио каменолом одакле је узиман камен за прераду. У тој је фабрици радило око 120 људи. Израђиване су све врсте шуљег стакла и подмириване потребе пиваре. Око 1900 год. фабрика престаје са радом, јер сировине из околине нису биле доброг квалитета, а капитал којим је фабрика располагала није био довољан.

У 1852 год. саграђена је пивара. У прво време није било услова за њен развој. Тек касније, кад је изграђена железница и кад се у околини повећала производња јечма, ти су услови постали повољнији.

Оснивач ове пиваре био је Србин, али се предузеће проширило кад је у њему почео да учествује чешки капитал. Овај капитал је довлачио све већи број чешког радништва кога је при оснивању било врло мало.

М. Косовљанин, власник пиваре, пренео је из Словачке „хана-јечам“ (4, I 56). Он је почео да се гаји у околини, пошто су услови за то били повољни. Данас је пиварским јечмом засејано 181 ха, али ће се његова производња повећати. Фабрика добија сировине из околине и из косовско-метохиске области, а хмељ из Баната. Известан незнатан део хмеља, производи и непосредна околина. Ком и клице, који заостају као отпацци при производњи, употребљују се за исхрану стоке радничке економије и продају се радницима са села.

Поред фабрике пива су фабрике квасца и глицерина. Ова последња престаје са радом, јер није давала чист производ.

Израђени производи — пиво и квасац — шаљу се у Србију, сем Београда, и у косовско-метохиску област. Квасац се шаље и у Војводину.

Фабрика саламе се јавила стога што је најближа околина (Поморавље) чувена по производњи дебelih свиња, што је Левич, као сточарски крај, упућен на Светозарево и што се

у околини гаји много живине. После оснивања кланице, место извоза живе стоке и свиња, настаје извоз прерађовина. У 1907 год. у кланици је заклано 364 000 комада волова, свиња, живине и све извезено у Италију. (12, XII 461)

Ранији власник је и сам гајио свиње за прераду на својим имањима у Црнци, Штипљу и у граду. Ова имања су затим уступљена Добричеву, сем имања у граду, где је данас товилиште за откупљене свиње. Стоку и свиње фабрика добија из Свилајнца, Вуприје, Неготина, Смедерева, Ниша па чак и са пољопривредних добара из Баната.

Раније је у фабрици гајено до 20 000 комада живине. Она је прерађивана и извожена у Швајцарску и Немачку, а ћурке у Билгеску. Сада живину прерађују фабрике у Плани и Крушевцу.

Пре рата фабрика је израђивала по 100 000 кгг, саламе и мортаделе (4, II 9). Дневно је клала 100 свиња. (4, I 87) Ако би се предратна производња означавала са 100% данашња би била 200%. Проширењем фабрике, које је сада у току, производња ће порастати на 400%.

Радну снагу, нарочито стручну, и у овој индустријској грани раније су сачињавали странци, већином Немци. Данас је, међутим, радништво из околине града.

У Светозареву постоје три мање воденице које међу кукуруз. Воденица је раније било много више, али је подизањем парног млина њихов број смањен. Парни млин се јавио стога што Светозарево претставља житарско средиште. Млин даје дневно 4 вагона брашна. Стручни радници су већином Мађари.

Богатство у воћу условило је појаву мање фабрике за конзервисање воћа. То је управо филијала фабрике у Крагујевцу. Ова пулпашка станица израђује полуфабрикату и доставља их на дораду у Крагујевац. Радну снагу чине махом жене. Ово је нова фабрика.

Сировину за цигларску индустрију претставља глина, која садржи доста гвожђа. Овај материјал је био искористиљив још у римско доба (10, 614). Циглане, којих има три, су услед саобраћајних потреба близу железничке станице. Оне израђују дневно по 6000 комада цигала. То се постиже са три округле пећи, док је у изградњи четврта. Радна снага су печалбари из околине Лесковца, Врања, Пирота и Власотинца. На раду у цигланама они остају од априла до септембра, а зиму проводе код кућа. Помоћно радништво претстављају такође печалбари који почињу рад у својој 11 до 13 години.

Поред ових индустријских грана, које су условљене богатством у локалним сировинама, постоје и друге. Међу њима се истиче фабрика шепира, основана 1940 године. Ранији власник ју је пренео из Суботице. Повољан саобраћајни положај, велики број потрошача и близина фабрике ткалина у Параћину одлучили су појаву и ове индустрије. Потребне сировине за прераду тј. вуна и „кемпинг“ (длака цепана уздуж)

добијају се из иностранства, а делом и из парафинске фабрике. Ова фабрика је пре рата претстављала само „дорадно“ предузеће тј. увозила је туљке и од њих правила шешпире. Сада фабрика сама производи и туљке. Стручни радници су углавном из Зрењанина.

Локалне потребе су изазвале и оснивање ливнице. Ранији власник је производио само шарени лив — звона, месинг, казане, бронзу итд. Производња је била повремена, а израда је зависила од тога шта се у даном тренутку највише тражило на тржишту. Сада се, међутим, поред шареног лива израђује и гвоздени. Гвожђе се добија из Зенице, бакар из Бора, а креч из околине. Развој ове фабрике омета удаљеност од железничке станице и нехигијенски услови. Стога је предвиђено да се изгради нова ливница и то крај железничке станице.

Од више приватних столарских радионица образована је државна столарска радионица која све више добија карактер фабрике. Сада има знатан број радника и израђује углавном грађевински материјал. Сировине за прераду добија из Босне (Хаџићи, Сарајево, и Доњи Вакуф). Укључивањем великог броја столара ова радионица је знатно смањила број занатлија ове струке.

Фабрика каблова ће претстављати циновско предузеће првог петогодишњег плана. Диже се у блиском селу Бресју. С градом је спојена индустријским колосеком, чија ће станица, по количини робе, имати промет као и Светозарево па можда и већи. Да се фабрика подигне на садашњем месту, одлучили су лако добављање бакра и олова и довољна радна снага. Бакар, хартију, јуту и челичну траку — све сировине потребне за рад — сем гуме за импрегнацију, фабрика ће добијати из наше земље. Она ће производити све врсте каблова и електричних проводника. Својом производњом фабрика ће подмиривати све потребе земље и преостајеће знатан део за извоз. Поред фабрике се подиже колонија за раднике. Тако ће Светозарево бити увећано, а социјално постаће разноврсније. Ове ће промене настати стога, што ће један део стручног радништва бити доведен из Загреба и Новог Сада — где две мање фабрике каблова престају са радом. Фабрика ће запослити велики број радника међу којима знатан проценат жена. То ће имати велики значај за околину у којој је жена великим делом још увек везана за кућу.

Ова ће фабрика знатно изменити привредну структуру Светозарева. Индустрија ће добити главну улогу у његовој привреди и претстављаће основу за даљи развој у том правцу. На тај начин ће индустријска функција града надвладати трговачко-занатску која је доскора била најизразитија.

Важно је истаћи и положај индустријских предузећа у граду. Да би се лакше довозиле потребне сировине и извозиле прерађевине, већина индустријских предузећа је сконцентрисана око железничке станице. Од тога једино отступају лив-

ница и фабрика шешира, које овај недостатак осећају у знатној мери.

Питање угља као погонског средства такође је веома значајно. Индустрија Светозарева троши угљем десетостотинских рудника и Сењског рудника.

У индустрији Светозарева углавном је била заступљена страна радна снага. Стручњаци су већином били странци. Чеси у пивари, Немци у фабрици саламе и Мађари у млиноској индустрији и у фабрици шешира. Данас ове стручне радне снаге нема и странци су свуда замењени радницима из околине. На тај начин се индустрија јаче везала са околином самог места.

Из претходних излагања се види да се Светозарево почело индустријски развијати одмах после ослобођења Србије. Капитал је почео развијати индустрију ради јефтине радне снаге као и ради искоришћавања шире околине чији је центар Светозарево. Индустрија је радила без плана, доводила стручну радну снагу из иностранства и, у већини случајева, зависила од страног капитала. И поред тога што је индустрија цветала, нарочито после изградње железнице, она је била од мањег значаја за привредни живот Светозарева, у коме су водећу улогу имали трговина и занати.

У последње време прилике су се знатно измениле. Трговинска улога Светозарева је опала а и број занатлија је знатно смањен. Данас је индустрија главна привредна грана а даљи развој овог града упућен је у правцу јачања индустрије. У данашњој индустрији изгубио је сваки утицај капитал, како домаћи тако и страни, развила се планска производња и готово се потпуно изгубило страно стручно радништво. За сада је слаба страна индустрије релативно низак технички ниво самих индустријских постројења. Овај недостатак треба исправити проширивањем и набавком нових постројења, које је у току у многим предузећима (на пр. у кланици).

ЗАКЉУЧАК И БУДУЋИ ИЗГЛЕДИ

Изнета привредно-географска карактеристика Светозарева показује да је оно као привредно средиште имало углавном трговачко-занатски карактер, али да је у њему и земљорадња била јако заступљена. Она је била допунско занимање многих трговаца и занатлија. Услед промена у начину саобраћаја и производњи као и услед промена у друштвеним односима овај се карактер све више мењао, али је стално носио печат своје природне средине.

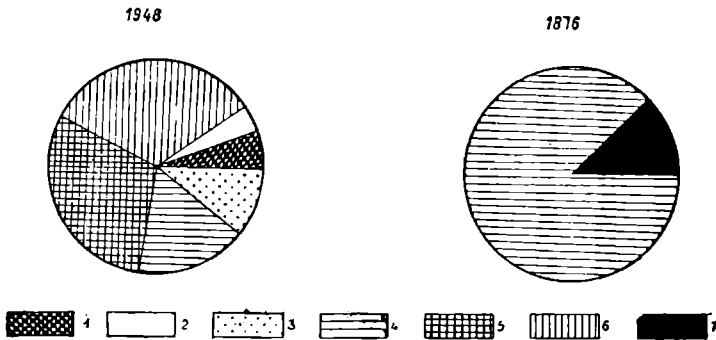
То се може видети на трговини као једној од привредних грана. У трговини Светозарева извршио се низ промена изазваних разним узроцима. Промене у начину саобраћаја утицале су на превоз робе, убрзавајући и појефтинијујући га. Политичке прилике су одређивале правац увоза и извоза. Друштвене промене су условљавале прелаз од приватне трговине

на задружну и државну. Али природна средина одређује врсту производа, односно робу којом се тргује, тако да се у читавом низу година извозе исти производи (жито, шљиве, свиње итд.). Природна средина врши и други утицај на трговину. Вертикална разграна земљишта утицала је на гравитацију извесног дела околине према овом граду. Сличан однос је и у осталим привредним гранама — у занатству и индустрији.

Замеци индустрије се све више развијају. Индустрија данас има главну улогу у привреди Светозарева. То најјасније показују подаци о особљу које је у Светозареву запослено. Тако данас има:

радника и ученика у привреди	1 338
пољопривредника	451
занатлија	294
трговаца	103
људи слободног занимања	133
службеника и намештеника (укључивши и индустрију)	1 368

Ови бројеви јасно показују да је Светозарево изгубило ранији карактер занатско-трговачки, односно да је ова функција потиснута индустриском. То, што се највећи број људи данас издржава од индустрије указује на њену превласт над осталим гранама. Број оних који су запослени у индустрији

Сл. 3. Број запослених у појединим гранама привреде у години 1948 и 1876. 1 — трговци, 2 — људи слободног занимања, 3 — занатлије, 4 — земљорадници, 5 — индустријски радници и ученици у привреди, 6 — службеници и намештеници (укључивши и индустрију), 7 — остала занимања.

према броју оних који су запослени у трговини и занатима стоји као 2 : 1, али ће у најскоријој будућности, кад проради фабрика каблова, тај однос бити 4 : 1 па чак и 5 : 1.

Горњи бројеви указују и на административну функцију града, која такође има велики утицај на његов развој.

Опаквац напредак Светозарева у односу на околне градове упућује на најважније чиниоце у његовом развоју. Ради тога

треба нарочито да се укаже на Свилајнац и Ђуприју. Свилајнац лежи у веома плодној околини. Међутим, његов напредак је успорен услед удаљености од железнице. Томе доприноси и неразвијеност индустрије.

Ђуприја је истина на прузи и има индустрију, али њен развој умањују два оближња града — Светозарево и Параћин — који привлаче већи део околине и смањују саобраћајну сферу Ђуприје. Светозарево, међутим, лежи и на прузи, центар је богатог изолованог басена, има развијену индустрију и тиме све услове за даљи напредак.

Једна од мера за даљи развој Светозарева била би појачање саобраћајних веза са околином. Подизање пруге Рековац—Светозарево везало би јаче ову област за град. Пруга Светозарево—Деспотовац била би такође од велике користи: на тај би се начин олакшало извозење угља из деспотовачких рудника. На овом би требало настојати мада је сад у изградњи пруга Деспотовац—Свилајнац—Марковац која ће свим одвојити деспотовачку област од Светозарева.

Повећање производње пиварског јечма у околини Светозарева лако је остварити, пошто су за то повољни и климатски и педолошки услови. Тако би се избегли трошкови око довожења сировина из даљих области.

Ни моравска равна, у непосредној близини Светозарева није у довољној мери искоришћена. Већу пажњу требало би посветити баштованству и створити, било у граду било у околини, јачи баштовански центар чији би се производи такође могли конзервисати. Њиховим конзервисањем би се проширио делокруг рада фабрике за конзервисање воћа. Даље проширење садашњих индустријских постројења као и подизање нових допринели би јачем напретку Светозарева.

Л И Т Е Р А Т У Р А:

1. Предавања проф. Б. Ж. Милојевића
2. В. Карић: Србија, Београд, 1888.
3. Е. Цветић: Стара Јагодина, Јагодина, 1905.
4. Мил. М. Савић: Наша индустрија и занати, Сарајево, 1930.
5. А. Стебут: Педолошка карта Краљевине Југославије, Београд 1931.
6. Р. Милосављевић: температурни и кишни односи у НР Србији, Београд.
7. М. Matković: Putovanja po Balkanskom Poluoatoku 16 veka, Rad CXVI.
8. Ј. Вујић: Путешествије по Србији, Београд 1901.
9. Т. Ђорђевић: Из Србије кнеза Милоша, Београд 1922.
10. F. Kanitz: Serbien 1904.
11. М. Ђ. Милићевић: Кнежевина Србија, Београд, 1876.
12. Статистички годишњак Краљевине Србије, Београд, 1913.
13. Ото Дубислав Пирх: Путовање по Србији у 1829 години, Београд, 1899.

R é s u m é

CARACTÉRISTIQUE ÉCONOMO-GÉOGRAPHIQUE DE SVETOZAREVO

par
Olga Vrhovac

Svetozarevo est situé à l'endroit où se croisent avec la route principale de la Morava celles qui passent par les vallées du Lugomir et de la Bélica. Grâce à cette situation, Svetozarevo s'est développé comme habitat humain et comme centre de commerce et d'exportation.

S'étendant dans la partie septentrionale du bassin de Paraćin-Svetozarevo, la ville est le point central vers où convergent les vallées du Lugomir et de la Bélica ainsi qu'une grande partie de la région de Despotovac.

Dans les environs de la ville on cultive une grande quantité de céréales, surtout du maïs et du froment, on élève des porcs et des volailles, ce qui détermine les principales branches d'industrie: brasseries, abattoirs et moulins.

En tenant compte des différences dans l'organisation de la vie économique, dans le développement économique de la ville on peut distinguer trois phases. La première, la phase féodale, à l'époque des Turcs, quand la terre appartenait aux grands propriétaires turcs et que les Serbes la cultivaient comme serfs. La seconde phase, après la libération de la Serbie, quand la terre passe dans les mains des paysans et que Svetozarevo devient un centre de commerce et de métiers. Pendant cette phase, le capital acquiert une grande influence et finit par concentrer tout le commerce, tout en fondant quelques entreprises industrielles. Dans la troisième phase, la phase socialiste, l'économie est dirigée suivant un plan préétabli. D'après ce plan, Svetozarevo doit devenir un centre d'industrie, tandis que le commerce prend un caractère d'association.

D'autres facteurs ont également eu une influence sur l'économie de Svetozarevo; ainsi la construction des chemins de fer, la pénétration de la culture européenne contemporaine et l'immigration de la population. Enfin dès la libération de la Serbie, la ville joue un rôle administratif qui n'a été, non plus, sans influencer son développement économique.

Auparavant Svetozarevo était un centre de communications et une station sur la route de Constantinople; ce dont nous témoignent les relations de voyage des XVIe, XVIIe, et XVIIIe siècles. Il devint ensuite un centre de commerce et de métiers; à cette époque le commerce et l'artisanat furent, avec l'agriculture, les branches fondamentales de l'économie de la ville. En 1875, la population de Svetozarevo comptait 91.68% d'agriculteurs, tandis qu'aujourd'hui elle ne compte que 88 fa-

milles qui s'occupent d'agriculture. Les principales branches agricoles étaient la culture des arbres fruitiers et des légumes et celle de la vigne. La première de ces cultures a décrû depuis, du fait de la concurrence de Paraćin, centre voisin de cultures marâichères.

Les contrées voisines (Levač, Pomoravlje et Résava) exportaient leurs produits par la voie de Svetozarevo et importaient des produits manufacturés. C'est ainsi que Svetozarevo devint un centre d'exportation pour les fruits, les porcs et les céréales. L'exportation se faisait par Smederevo pour Vienne et Budapest. L'importation était pratiquée par l'intermédiaire des commerçants en gros et des commerçants en détail; leurs boutiques, au début, vendaient les articles les plus divers; plus tard, ils se distinguèrent les uns des autres en ne vendant que des articles d'une même branche commerciale. Du temps des Turcs, l'importation et l'exportation se faisaient en barques légères et rapides („šaikas") par Morava, et avant la construction de la voie ferrée, à l'aide de voitures et de caravanes par Belgrade et Smederevo. Aujourd'hui, le rôle du commerce est sensiblement amoindri. Le système des coopératives de consommation („zadrugas") qui pratiquent le rachat de la production et la distribution des produits manufacturés presque dans tous les villages, a sensiblement réduit le rôle de la ville comme marché central. Le système a également contribué au retrait du capital privé dans le commerce.

Déjà au temps des Turcs, Svetozarevo était un important centre d'artisanat. A cause des moyens de circulation, voitures et caravanes, qui utilisaient alors la route de Constantinople, les métiers les plus développés étaient ceux de charron, de confectionneur de bâts et de maréchal ferrant. Après la libération et la construction de la voie ferrée, apparaissent peu à peu de nouveaux métiers, pratiqués d'abord par des étrangers, puis par des artisans du pays qui se rendent à l'étranger pour faire leur apprentissage. Le manque de matières premières, le meilleur marché des produits industriels et l'emploi des artisans comme ouvriers spécialistes, ont provoqué dans les derniers temps la décadence de l'artisanat. Les coopératives artisanales, actuellement peu nombreuses, pourraient contribuer au relèvement de l'artisanat.

L'industrie s'est développée sous l'influence du capital, grâce au bon marché de la main d'oeuvre recrutée dans les environs.

Dans presque toutes les entreprises industrielles, les capitaux étrangers exerçaient une influence considérable et les ouvriers spécialisés étaient des étrangers — Allemands, Tchèques, Hongrois et autres. Quoique florissante, l'industrie n'est pas parvenue à supplanter le commerce et les métiers. Les premières fabriques sont créées dans la seconde moitié du XIX-e siècle. Des fondements sur lesquels repose l'industrie actuelle

sont: la position favorable de la ville au point de vue des communications, la proximité des mines de la Résava et la grande production de maïs, de froment et de porcs comme matières premières fondamentales. Les industries représentées à Svetozarevo sont l'industrie alimentaire, l'industrie textile et l'industrie métallurgique (fabrique de saucissons, brasserie, fabrique de conserves de fruits, moulin, fabrique de chapeaux, fonderie, briquetterie etc.). L'industrie est devenue aujourd'hui la principale branche d'économie, comme le prouve le nombre d'ouvriers qu'elle emploie. Le rapport entre ce nombre et celui des ouvriers employés dans le commerce et dans les métiers est de 2:1 en faveur de l'industrie. Quand on aura construit de nouvelles fabriques, ce rapport deviendra 4:1. Les caractères fondamentaux de l'industrie d'aujourd'hui sont la production planifiée et la disparition du capital privé.

Par suite des changements dans les modes de communication et les modes de production, de même qu' à cause des changements dans les rapport sociaux, le caractère économique de la ville s'est modifié, sans perdre toutefois l'empreinte de son milieu naturel. Svetozarevo jouit de toutes les conditions aptes à favoriser son développement ultérieur: bonnes voies de communications, situation centrale dans une région fertile et industrie développée. La construction de nouvelles voies ferrées qui relieraient encore plus étroitement la ville aux contrées environnantes et la création de nouvelles branches industrielles contribueraient à accélérer ce mouvement de progression.

